

է ճշմարիտ քահանան, որուն կը յանգին, իրենց բովանդակ ճոխութեամբ, Իսրայէլի պաշտամունքին խորհրդանշանները^(*):

(Շարունակելի)

Ժ. Պ.

ՍՓԻՒՌՔԻ ՀՐԵԱՆԵՐԸ

Ա. ՀՐԷԻՑ ԱՍՈՐԵՍԱՆ, ԲԱԲԵԼՈՆ ԵՒ ԵԳԻՊՏՈՍ
ՅՐՈՒԵԼՈՆ ՍԱԶԲԱՒԱՌՈՒԹԻՒՆԸ.

Ս. Գիրքի բազմաթիւ էջերուն մէջ Սփիւռքի Հրեաներ (Յն. Դիւսպորա) կը կոչուին այն Հրեաները որոնք հեթանոս երկիրներու մէջ հաստատուած էին (Բ. Մակ. Ա. 27, Յովհ. Է. 35, Յակ. Ա. 1, Ա. Պետ. Ա. 1):

Իսրայելացոց Միջագետք գերի տարուած ժամանակէն սկսաւ Աստուծոյ ժողովորդին ցրուիլը աշխարհի ամէն կողմերը: Հիւսիսի թագաւորութեան մայրաքաղաքը՝ Սամարիա, եռամեայ պաշարումէ մը ծիւրած, 721-ին (Ն. Ք.) ինկաւ Ասորեստանացոց բանակի հարուածին ներքեւ ու կործանեցաւ: Սարգոն Բ. ի Տարեգիրքին համաձայն՝ թշնամին անոր բնակիչներէն 26,290 հոգի տարագրեց Ասորեստան՝ Հարանին, Նիսիպի ու Մարաց սահմանագլխի չորկանը: Այս Իսրայելացիներէն ոչ մէկը, կ'ըսէ Յովսէպոս (Հնախ. ԺԱ. Գիրք Ե. 2),

(*) Ասիկա ըսել չէ, սակայն, անշուշտ թէ Յիսուս միանգամ ընդ միշտ ջնջեց և խափանեց խորհուրդը, ձեռք և արարողութիւնը Ապա թէ ոչ անհասկնալի պիտի մնային Աւետարանին այն հատուածները, ուր կը տեսնենք թէ ինչպէս հաստատուեցան Հաղորդութեան եւ Մկրտութեան խորհուրդները, Ոսնայուայի հն. ձեռքը, և ինչպէս ձեռնադրութիւնը և հիւանդաց օծումը կամ պղծքը սահմանադրուեցան առաքեալներէն: Հին և Նոր Ուխտերու մէջ այդ տեսակետով կըլծ տարբերութիւնը ըմբռնումի հարց էր ստի՛կ չիւնի մէջ, ուր չկար արդէն խորհուրդ, ձեռքն ու արարողութիւնները նպատակ էին ինքնին. զանոնք կատարելով՝ մարդ կ'ը նկատուէր թէ կ'արդարանար. իսկ նորին մէջ լոկ միջոց են առնել, արժարժելով բարեպաշտութիւնը, կ'ոգեւորեն հաւատքը:

Ծ. Թ.

դարձաւ իր հայրենի երկիրը: Յուդայի թագաւորութեան մէջ բնակող Հրէից զէպի Բաբելոն առաջին տարագրութիւնը տեղի ունեցաւ 609 ին: Այդ գերիներուն մէջ կը գտնուէր նաեւ Դանիէլը: Տարագիրներու երկրորդ խումբը, որու մէջ էր Եղիկիէլը, մեկնեցաւ 608 ին. իսկ երրորդ տարագրութիւնը հետեւանք եղաւ 587 ին Նաբուգոդոնոսորէն գրաւուելուն:

Այս տարագիրները, սխիւայի՝ եգիպտացի ու արաբացի գերիներուն պէս, Ասորեստանի թագաւորին ձեռնարկած մեծամեծ շինութիւններուն դորձաւորներ հայթայթեցին: Մանօթ է՝ թէ Նաբուգոդոնոսոր Բաբելոնը չըմպատեց հարիւր դուռներով պարիսպներու երեք շարքով, որուն ներքին պարիսպին թանձրութիւնն էր առնուազն 26 մէդր, ու հսկայ ջրանցքով մը Տիգրիսը չփրատին միացուց ու նորոգեց Մարգուք չաստուածին նուիրուած եռաշարի տաճարը. շինեց նաեւ կախեալ պարտէշներով իր նշանաւոր պալատը:

Քաջայայտ է նաեւ՝ թէ տարագիր Հրեաները նեղութիւն չկրեցին Բաբելացիներէն: Երեմիայի տուած խորհուրդին համաձայն՝ անոնք «տուներ շինեցին ու անոնց մէջ բնակեցան, պարտէշներ շինեցին ու անոնց պտուղը կերան... ու բոլորացան ու խաղաղութիւնը փնտնեցին այն քաղաքը» ուր Ենովան գերի տարեր էր զիրենք» (Երեմ. Իթ. 4-7): Անոնք գիւղեր շինեցին գետերու և ջրանցքներու քովերը (Եղեկ. Ա. 1, Եսթ. Ը. 15-17) և տարաւորայ չկայ թէ որով չափով անկախութիւն ալ կը վայելէին:

Այնքան ճիշդն զժառիտութեան մէջ՝ որքան յանդուգն յաջողութեան աստեւ, կ'ըսէ Փռաւոր, Իսրայէլի որդիքը կրցան շուտով մեղմացնել յաղթականներու սիրտը եւ շահիլ անոնց վատահոթութիւնը ու իրենց ծառայական վիճակը փոխակերպել տունելի և հրիքմն յոյնիսկ օգտաւէտ հպատակութեան մը: Բաբելոնի գերութեան առաջին օրերուն իսկ կը տեսնենք Դանիէլը Նաբուգոդոնոսորի պալատին մէջ՝ ի վաւեր մոգերուն, ապա Մուրթէն՝ նախարար Գսեբըսէսի, Եսթեր՝ կնիակից թագաւորին, Տովթիթ եւ իր եղբորորդին՝ պաշտօնակալ պալատին ու Նեեմիա՝ մատուակ արքունիքին»:

«Առևտուրի մէջ է որ, կը շարունակէ նոյն հեղինակը, արագ յառաջդիմութիւն ունեցան Հրեաները: Բնականէն տաղանդ ունենալով այդ ճիւղին՝ Իսրայէլի որդիներուն այդ ընդունակութիւնը, որ մինչև այն փուլին սանձուած էր Օրէնքի պատուէրներով, այնուհետեւ եղաւ իրենց ցայտուն յատկանիշը: Այնքան ուժեղ երևան եկաւ իրենց այն նոր հակումը՝ որ մինչև անգամ նուազեցուց սիրտերնուն մէջ կորսուած հայրենիքին կարօտը: Ասոր պայցոյցը այն է՝ որ երբ Կլարոս օրոտոնեց հրեայ գերիներուն դառնալ Երուսաղէմ, 50,000 էն նուազ թիւ մը միայն օգտուեցաւ այդ արտօնութենէն, իսկ շատ շատերը մնացին տարազրութեան երկրին մէջ, բազմացան հոն, ու հետզհետէ ափուռելով ամէն կողմ՝ բարգաւաճ համայնքներ կազմեցին: Այս է սկզբնաւորութիւնը Սիլուսի Հրեաներուն: Իսրայէլի՝ ղէպի Միջագետք եւ Յուդայի՝ ղէպի Բագդէպուց երկիրը տարազրութեան միջև եղած ժամանակին, հաւանաբար, կը դրուէ Ելեփանդինի (հարաւային Եգիպտոս) հրեայ գաղութին ծագումը: Յուդայի Ուլսիա թագաւորին (641-611) օրով նեքաւով Բ. շատ գերիներ տարաւ Երուսաղէմի թագաւորութենէն ու Սիւնի (այսմ Ասուան) մօտ՝ Ելեփանդին կղզին բնակեցուց զանոնք թէ՛ իբրեւ գաղթական եւ թէ իբրեւ զինուոր, որպէսզի պահպանեն Եթովպոյ սահմանները: Այս զինուորական գաղութը բարեբեր հողերու տիրանալով՝ ընտելացաւ աքսորական կենքին: Հինգերորդ դարուն (Ն. Ք.) արամեոքն լիւծով գրուած բազմաթիւ պապիրոսներու համաձայն՝ ունոնք կանուխէն հոն տաճար մը կանգնած էին Նոպային, որուն դռներուն սիւներն ու բարաւորները կոփածոյ քարէ էին, փեղկերը պղինձէ ու տանիքը՝ եղևնափայտի գերեզմաններէ: Անուշահոտութիւններ կը ծխուէին սեղանին վրայ ու ամէն օր՝ ի միջի այլոց՝ գառնուկ մը կ'ողջակիկուէր: Կար նաև Ելեփանդինի մէջ մենտան մը՝ նուիրուած եգիպտական կնում չաստուածին, որ խոյի մը գլուխով կը ներկայացուէր: Ասիկէ զատ՝ Եգիպտոսից կը պաշտէին խոյը ու միծ թիւով մոմիա կ'ընէին անպէ: ատոնց նմոշները կ'երևին զեռ Գահրէի թանգարանին մէջ: Գառներու այս զոհերը սաստիկ զայրացուցին կնումի քուր-

մերը, որոնք 410ին (Ն. Ք.) կաշառեցին տեղին կառավարիչը, որ հրամայեց կողոպտել ու կործանել Նոպայի տաճարը: Յայտնի է որ տաճարը ետքէն վերաշինուեցա՞ւ՝ թէ ոչ:

Չորսհարիւրական թուականներուն (Ն. Ք.), կ'ըսէ պապիրոս մը, Ելեփանդինի ամբողջ Հրեաները սրամահ եղան: Հաւանական է որ այս ջարդին կ'ակնարկէ Յովել գրեթով. «Յուդայի որդիներուն եղած անիրաւութեան համար Եգիպտոս ամայի երկիր մը պիտի ըլլայ... վասնզի իրենց երկրին մէջ անմեղ արիւն թափեցին» (Յովել Գ. 19):

Պատմութիւնը Ելեփանդինի հրեայ գաղութին հետաքրքրական մոնրամասնութիւն մը հասուցած է մեզ. Հրեաները հոն դրած փոխ կու տային (տնչուշտ կապալատներուն) հարիւրին վաթսուս տոկոսով:

Բ. ՍՓԻՒՌՅԻ ԾԱԽԱՆՈՒՄԸ.

Դրիստոնէական թուականէն քիչ մը առաջ ամէն կողմ Հրեաներ կը գտնուէին արդէն: Սիրիւեան պատգամները շուրջ 140 թուականին (Ն. Ք.) կ'ըսեն. «Մօպն ու ցամաքը ամբողջովին լիցուած են Հրեաներով»: Մակաբայեցուց Դիրքին մէջ յիշուած է՝ թէ այդ միեւնոյն դարուն (139-138) հոռոմեական Միտրադատը՝ ի նպատակ բարեկամ է գաշնակից Հրէից՝ շրջաբերական մը կը զրկէ Սիրիոյ Դիմետր Բ., Բևրգամայի Աթալիա, Կապադովկոյ Արիարէթ եւ Պարսից Արշակ թագաւորներուն, Համպուկ քաղաքին, Սպարտացուց եւ Դեղուս ու Սոմոս կղզիներուն, Պեղոպոնէսի Սիկիոնի քաղաքին, Կարիոյ ու իր Միւնդա, Աղլի կառնակոս եւ Կնիտոս քաղաքներուն, Կոլ եւ Ռոտոս կղզիներուն, Կրետէի Գորդինէ քաղաքին, Լիկիոյ եւ իր Փոսեդիդա քաղաքին, Պամփիլիոյ եւ իր Սիդէն քաղաքին, Փիւնիկեցուց Արադոս կղզիին (Ռոտագ կղզի՝ Տորոտոսի զիմաւ) եւ Կրպոս ու Կիւրէն կղզիներուն (Ա. Մակ. ԺԵ. 16-23):

Ստրաբոն 65 թուականին (Ն. Ք.) կը գրէր. «Հրէական ցեղը տարածուած է բոլոր ուտանները ու զժուար է գտնել որե՛ն տեղ՝ ուր թափանցած ու անոր տիրացած չըլլան Հրեաները» (Յվա. Հնխ. ԺԴ. Գիրք Է. 2):

Փիլոն Աղեքանդրացիին մեզ հասած նամակ մը կայ, Ագրիպպա Ա. էն Կալիգուլա կայսեր ուղղեալ, ուր գրուած է. «Երուսաղէմ կեցրոնական քաղաքն է ոչ

միայն Յուզայի՝ այլ նաև շատ մը երկիրներու, այլևայլ զարերու մէջ իր զրկած գաղթականներուն պատճառաւ սահմանակից երկիրները, որք են՝ Եգիպտոս, Փիւնիկէ, Սիւրիա, նաև ամենահեռաւոր երկիրները՝ Պամփիւլիա, Կիլիկիա, տսիական երկիրներու մեծ մասը՝ մինչև Բիւթանիա ու Պոնտոսի հեռաւոր մասերը. նոյնպէս Եւրոպայ, Թեսաղիա, Բէոզիա, Մակեդոնիա, Ետոզիա, Ատտիկէ, Արգոս, Կորնթոս և Պեղոպոնեսի ստուարագոյն մասը ու անոր գըլխաւոր վայրերը։ Ու ցամաքային նահանգները ամբողջութեամբ ծածկուած են հըրեայ գաղութներով, ինչպէս նաև նշանաւոր կղզիները՝ Եւբէա, Կրետէ եւ Կիպրոս։ Տակաւին չեմ յիշեր Եփրատի նահանգները, Բարելոն ու միւս բարերեր կուսակալութիւնները, որոնք, բացի փոքրիկ մասէ մը, իրենց բնակիչներուն մէջ Հրեաներ կը հաշուեն։

Այս նամակը կը յիշեցնէ Գործք Առաքելոցի բնագիրը, ուր կը գրէ Ղուկաս՝ թէ Պենտեկոստէի տօնին առթիւ Երուսաղէմ եկած Հրեաներ կ'ընէին. «Ձէ՞ որ ամէն այս խօսողները գալիւացի են, ու ի՞նչպէս կը լսենք լեզուները այն երկիրներուն՝ ուր ծնած ենք մենք. Պարթեւք եւ Մարք եւ Իււմացիք ու անոնք որ կը բնակին Միջագետք, Հրէաստան ու Կապադովիա, Պոնտոս ու Ասիա, Փոնդիա ու Պամփիւլիա, Եգիպտոս և Կիւրենէի մօտ՝ Լիբանոսը կողմերը. նաև հռոմայեցի եկուորներ՝ թէ՛ Հրեաներ եւ թէ՛ նորադարձներ, Կրետացիներ ու Արաբացիներ, կը լսենք անոնցմէ որ մեր լեզուներով կը խօսին Աստուծոյ մեծամեծ բաները (Գործք Բ. 7-11)։

Վերջապէս՝ Բրիստոսի Ա-Ձ զարերէն մնացած արձանագրութիւններ ցոյց կու տան՝ թէ գոյութիւն ունեցած են հրէական գաղթականութիւններ Իտալիոյ, Գաղղիոյ, Սպանիոյ եւ Խրիմի մէջ ու մինչև գերմանական երկիրները։ Հաւանականութենէ հեռի չէ որ այդ գաղութները Բրիստոսէ առաջ հաստատուած ըլլային։

Յովսէփոսի վկայութեան համաձայն՝ բազմաթիւ էին Հրեաները մասնաւորապէս Անտիօքի ու Սիւրիոյ մէջ, նաեւ Ադիքսանցիոյ մէջ, ուր տարած էր զիրենք մակեդոնացի աշխարհակալը շատ մը առանձնաշնորհութեանց խօստուածով։ Մեր

թուականի առաջին դարէն սկսեալ կը բնակէին անոնք քաղաքի հինգ թաղերէն երկուքին մէջ։ Իրենց թիւը հոն առնուազն 100,000-ի կը հասնէր, եւ, ըստ Փիլոնի, բովանդակ Եգիպտոսի մէջ կը հասնէր մէկ միլիոնի, որ ամբողջ բնակչութեան մէկ ութերորդն էր։

Այնքան ընդարձակ ծաւալ տացած էին անոնք, որ Բրիստոսէ դար մը առաջ նահանգներու մէջ հաղարներու կը հասնէր անոնց թիւը, ու քանի մը տեղեր նոյնիսկ հարիւր հազարներու։ Միայն Պաղեստինի հրեայ գաղթականները, միասին առնելով նաև նախընթաց դարերու վերեւ յիշուած գաղթականները, նոյնիսկ հաշուի առնելով ցեղին բազմածնութիւնն ալ, բաւական էին արդեօք լուծելու այս հանելուկը։ Միւրեք հազաւակը կը խորհի։ Անիկա այս թիւերուն մեծութիւնը կը վերապէս շատ մը հեթանոսներու ի հրէութիւն դարձին, որ տեղի ունեցաւ Մեծն Աղեքսանդրի օրերէն սկսեալ։ Այս է որ ըսել կու տայ Յովսէփոսի. «Շատ Յոյներ մեր կրօնքին յարեցան»։ Պէտք չէ դարմանալի թուի այս իրողութիւնը՝ նկատի առնելով այն գերազանցութիւնը, որ անի յայտնեալ կրօնքը հեթանոսական հաւատաւորներու և պաշտամունքներու բաղդատմամբ։

Պ. ՍՓԻՒՌԻԻ ԶՐԷԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐՈՒ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿԱՅՈՒԹԻՒՆԸ.

Ոչ մէկ տեղ Հրեաները չխառնուեցան հեթանոսներու հետ։ Անմիջապէս որ տեղ մը քանի մը ընտանիք խմբուէին՝ մեկուսացեալ չլրկեալ մը կը կազմէին հոն։ Շնորհիւ այս մեկուսացումին էր որ անոնք կրցան պահել իրենց կրօնը։

Երբեմն առանձին ընկերակցութիւններ կը կազմէին եւ երբեմն (յաճախագէտ էր այս պարագան) կը վայելէին քաղաքական իրաւունքներ՝ ճանչցուած այն ժողովուրդներէն, որոնց մէջ կ'ապրէին։ Այդ իրաւունքները կը զանազանուէին երկրէ երկրի։

Աղեքսանդրիոյ և Կիւրենական Բերսնիկի մէջ հրեայ համայնքները քաղաքական ինքնուրոյն ընկերակցութիւն մը ըստեղծած էին։ Ուրիշ տեղեր համայնքը սիւնակով անունը կը կրէր, անուն՝ որ քաղաքական ուժէ կացութիւն չէր նշանակեր։

Իսկ Հոռոմի մէջ Հրեաները գործէին այդպիսով առանձնաշնորհութիւններէ:

Գալով իրենց ներքին վարչութեան՝ ամէնուրեք գոյութիւն ունէին երկու վարիչ գասակարգեր. Արխոնդներ, որոնք քաղաքային գործերով կը զբաղէին, ու սինակոններու նախագահներ, որոնք կրօնական գործերու հսկողութիւնը կը կատարէին: Երրորդ դարու (Ն. Ք.) վերջերք Աղեքսանդրիոյ արխոնդները կը կոչուէին Հիպոմեցներ: Այս քաղաքին մէջ ազգապետ մըն ալ կար, որուն կը գործակցէին արխոնդները, ու անոնց իշխանութիւնը կը հակակշռուէր Մերեքու ժողովէ մը, որ Երուսաղէմ Արխեպիսկոպիոսին նման ունէր 71 անդամ: Աղեքսանդրիոյ բոլոր Հրեաները քաղաքացիական իրաւունք կը վայելէին:

Միևնոյն իրաւունքը կը վայելէին նաև Կիրենայի եւ Կիրենական Լիբիոյ Հրեաները: Թաւուզի հեռութեանց Թանգարանին մէջ պահուած յունարէն արձանագրութեան մը համաձայն՝ 13 Թուակոնին (Ն. Ք.) Կիրենայի Բերենիկ քաղաքին մէջ ինը հրեայ արխոնդներ կային:

Հռոմի հրեայ գաղթականները հաւանաբար Քրիստոսէ դար մը առաջ հաստատուած էին հոն: Անոնք բաժնուած էին բազմաթիւ համայնքներու, մէկը միւսէն անկախ, ունենալով իւրաքանչիւրը իր ուրոյն սինակոն ու Մերեքու ժողովը, ու յաջա հռոմէական օրէնքին կը նկատուէին պարզ կրօնական համայնքներ: Կը տարբերէին իւրաքանչիւրեն իւր իւր խոսքը Հրեաներին էին կամ անոնց սերունդները: Այս համայնքներէն ամէն մէկը պարտաւոր էր իր ուխտաւորներուն համար սինակոն մը ունենալ Երուսաղէմի մէջ: Ուշիւ 1913-1914 թ. մօրաք Ուփադի վրայ կատարած իր պեղուածքներու միջոցին Սիլովային Աւազանին մօտակա աղատապիր Հրեաներու պատկանող սինակոնի մը հիմքը գտաւ: Այդ միևնոյն տեղը երևան ելած արձանագրութիւն մը ազատապիր Հրեաներու յատուկ արեւելահայկականի մը եւ հիւրանոցի մը մասին կը խօսի:

Կը հաստատուի թէ ամէնուրեք Հրեաները յաջողեցան ունենալ իրենց յատուկ դատական ատեան մը: Այն երկիրներուն մէջ, որոնց քաղաքացի չէին, ու-

նէին ներքին վարչութեան մը առանձնաշնորհութիւնը, ու այն տեղերը, ուր ճանչցուած էր իրենց քաղաքացիական իրաւունքը, ատոր վրայ յենլով՝ կը պահանջէին այդ առանձնաշնորհութիւնը: Վերջ քաղաքացի, կը գրէ Շապուր, անոնք քաղաքացիական իրաւունք (Politeia) կը վայելէին, բայց կը խուսափէին այդ իրաւունքին կապուած պարտականութիւններէն: Պողոմէոսները կարծար պաշտօններ վստահեցան Հրեաներուն, որոնցմէ շատեր յաջողեցան զրամական գործառնութեանց ու նոյնիսկ քանի մը ճարտարարուեստներու միևնաշնորհին տիրանալ:

Մեր այս բոլոր գրառները կէտակէտ իրականացումն է Բաղաւմ մարգարէի Հրեւից մասին ըսածին. «Այս ժողովուրդը առանձին պիտի բնակի ու ազգերու կարգին պիտի չհամարուի» (Թիւք ԻԿ. 9):

Գ. ԸՐԵԱՅ ԱՄԱՅՆՔՆԵՐՈՒ ԿՐՈՆԱԿԱՆ ԿԱՅՈՒԹԻՒՆԸ
ՇԵՍԱՆՈՍ ԺՈՂՈՎՈՒՐՆԵՐՈՒ ՄԷՋ.

Հրեական պաշտամունքը թոյլատրուած էր Սփիւռքի մէջ ոչ միայն Պողոմէաններէն ու Սեւեւեաններէն (բացառութեամբ Անտիոքոս Դ. Եպիփանի հաւածանքներուն), այլ եւ Հռոմայեցիներէն:

Արդ՝ պաշտելու համար իր կրօնը՝ հրեան պարտաւորուած էր շնչել ընդհանրութեան պարտադրուած օրէնքներէն: Զոր օր. շաբաթ օր յարձակում գործելու կամ երկու հազար քայլէ աւելի տեղ քաշելու արգելքը անկարելի կը դարձնէ Հրեաներուն զինուորական ծառայութիւնը: Նոյնպէս անոնք չաբաթ օրը չէին կրնար դատարան ներկայանալ եւ ոեւէ ատեն մասնակցիլ կայսեր ընծայուած պաշտամունքներուն:

Բացի Կալիզուլայէն՝ հռոմէական կայսրեր պակշտ չգրին Հրեից առանձնաշնորհ մանց զեմ յարուցուած բողոքներուն: Անոնք նոյնիսկ իրենց հրովարտականքով վաւերացուցին այդ շնորհումները ու մեծ թիւով Հրեաներու Հռոմի քաղաքացիութեան տիպոգոսը տուին: Այսպէս՝ Պոպոս առաջեալ քաղաքացի էր Թէ՛ Հռոմի (Գործք ԻԲ. 25-29) եւ Թէ՛ Տարսոնի (Գործք ԻԱ. 39): Հռոմի քաղաքացիութեան տիպոգոս կրողը իրաւունք կը վայելէր զերծ մնալու անպատուիչ բնոյթ ունեցող պատիժներէ (ձաղանք, խաչելութիւն) ու իր գատը փէ

ատեանէ կայսերական ատեանը փոխադրելու: Այս իրաւունքը կը տարածուէր նաեւ առկաիս դատերու վրայ, ինչպէս կը տեսնենք Պօղոս առաքեալի պարագային (Գործք ին. 6-12):

Կարելի է բնել՝ թէ Սփիւռքի Հրեաները առհասարակ նախանձախնդրութեամբ պահեցին իրենց հաւատքն ու պաշտամունքը: Բացառութիւն էին հաւատորացուած թիւնները անոնց մէջ: Եթէ հրէական միտքը կրեց հելլենականին ազդեցութիւնը ու ատով քանի մը բան վրայ տուաւ իր առանձնայատկութենէն, բայց Խորայիցացոց հաւատքը անխզելիօրէն կապուած մընաց միակ ու աննիւթական Աստուծոյ ու տիեզերական Նախախնամութեան վարդապետութեան: Գալով պաշտամունքի ձեւերուն՝ էապէս նոյնը մնացին անոնք Սփիւռքի մէջ, ինչպէս էին Պաղեստինի մէջ: Աշխարհի վրայ ցրուած Հրեաները ամէն տարի Նորաստեղծման Տաճարին կը ղրկէին երկգրաման հարկը ու զրամական կամաւոր նուէրներ: Ծիւղ է որ անոնցմէ ոմանք ձերբազատուած էին Փաբլսեցիներու անձուկ սեղմումներէն, բայց և այնպէս խլուտիւ կը պահէին շարքը, կերակուրներու եւ օրինական մաքրութեան վերաբերեալ պատուէրներն ու այլեայլ տօները: Բազմաթիւ սինակոններ կային մեծ քաղաքներու մէջ: Քրիստոնէական մայր եկեղեցիին մանող Աղեքսանդրիոյ սինակոնը ամենէն գեղեցիկ շէնքը կը համարուէր քաղաքին: Նոյնպէս՝ Յովմանոսի համաձայն՝ Անտիոքի գլխաւոր սինակոնը հռչակաւոր էր իր հարուստ զարդարանքներով ու մեծամեծ գանձերով:

Որքան որ անոնք Լեւոնդուպոլի (Թէլ-էլ-Նահուտիէ) մէջ Ուրիաս Գ. ի որդւոյն՝ Ուրիաս Դ. ի ձեռքով շինուած տաճար մը ունէին, ուր զոհեր կը մատուցուէին, այսու հանգեք զարձակ Նգիպտոսի Հրեաները ուխտի կու գային Նորաստեղծման Յովմանոս 2,700,000 ի կը հանէ թիւը այն Հրեաներուն, որոնք մեծ տօներու ասթիւ աշխարհի ամէն կողմերէն Սուրբ Քաղաքը կը զիմէին:

Սինակոններու մէջ Սուրբ Գիրքերը սովորաբար կը կարդացուէին յունարէն լեզուով: Եւ արդէն գերութենէ դարձին, Պաղեստինի մէջ, արամեերէն՝ իբրեւ խօսուած լեզու՝ եբրայեցիներն տեղ բռնած

էր: Պաղեստինէն դուրս բնակող Հրեաները կորսնցուցին տաճար իրենց նախնեաց լեզուն ու սկսան յունարէն խօսիլ, որ գործածական միակ լեզուն էր թէ՛ Հռոմի եւ թէ՛ Միջերկրականի ամբողջ արեւելեան աւազանին մէջ: Այս պատճառաւ յունարէնի թարգմանուած Սուրբ Գիրքի պէտքը երեւան եկաւ: Աղեքսանդրեան յունարէնով թարգմանութիւն մը կար արդէն, որ պատրաստուած էր Քրիստոսէ առաջ շուրջ Գ. եւ Բ. դարերուն և կամ յոյնիսկ Ա. դարուն: Ատիկա կը կոչուէր Եթթանասնից թարգմանութիւն(*):

Ս. Պօղոս շին կտակարանի վկայութիւնները այդ թարգմանութենէն առաջ կը բերէ:

* * *

Նախախնամական էր կարծես, կ'ըսէ Վանդերվորստ, հրեայ զաղթականութեանց հաստատութիւնը աշխարհի ամէն երկրներուն մէջ, վասնզի անոնք սքանչելի միջոց մը եղան Աւետարանի տիեզերական ու արագ ծաւալումին: Քրիստոսեանց առաջին քարոզիչները ամէնուրեք ~~պէտք~~ հանդիպէին Հրեաներու, եւ, Տիրոջ ու առաքեալներուն նման, առաջին անգամ անոնց պիտի աւետէին Մեսիայի Քաղաքութեան գալուստը: Դրեթէ ամէն ~~գործ~~ պիտի գտնէին նաեւ հիթանոսներ ~~գերեզման~~ դած յԱստուծոյ, որոնք զգացումներով և գաղափարներով լաւագոյն յարաբերութիւններ մշակած էին իրենց մէջ ~~հաստատուած~~ առաջուած Հրեաներուն հետ: Վերջիններս ազգեկամ տղ կու պաշտէին հոգիներուն վրայ՝ պիտի առաջնորդէին զանոնք դէպի միաստուածութիւն ու դէպի աւելի մաքուր բարոյական մը, ու կերպով մը պիտի պատրաստէին ընդունելու պաշտամունք մը ~~հնգու~~ հնգուով և ճշմարտութեամբ, ազատ հրէական վարդապետներու ճշմարտութեամբ:

Հայացուց՝ Մ. Ն. Ն.

Աղբիւրներ. — FOUARD, Saint Pierre et les premières années du Christianisme. — SHURER, Histoire du peuple juif au temps de Jésus-Christ. — CHAPOT, La province romaine proconsulaire. — VANDERVORST, Israël et l'Ancien Orient. — VI-GOUROUX, Dictionnaire de la Bible.

(*) Ըստ աւանդութեան՝ եփաղար քահանայպետ Պաղոմէոս Փիղադելփոսին ղրկած էր 72 հրեայ, վեցական հոգի ամէն մէկ ցեղէ, որոնք փարոս կղզին մէջ 72 օրէն թարգմանեցին Սուրբ Գիրքը: